

FORDYPNINGSTEKST

Antisemittismen i Norge 1814–1940

På 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet var antisemittismen utbredt i Europa. Det ble utgitt mengder av antisemittisk litteratur, dannet antisemittiske partier og organisert massedemonstrasjoner hvor det ble tatt i bruk antisemittiske slagord. I 1930- og 1940-årene kulminerte den europeiske antisemittismen i Hitler-regimets folkemord på de europeiske jødene.

Howdan har fiendtlighet overfor jødene kommet til uttrykk i norsk historie? Historikeren Einhart Lorenz har påpekt at antisemittismen i Norge skiller seg fra den europeiske antisemittismen på viktige områder. I Norge foregikk det ikke voldelige forfølgelser av jøder, slik som i Øst-Europa, og det ble heller ikke dannet store antisemittiske partier. Antisemittiske forestillinger var likevel utbredt i det norske samfunnet. Denne teksten ser nærmere på antisemittismen i Norge mellom 1814 og 1940.

1814 og spørsmålet om jødenes adgang til riket

Negative forestillinger om jødene og jødedommen kom til uttrykk i det norske samfunnet allerede før det ble etablert en jødisk minoritetsgruppe i landet. Et tydelig eksempel er paragraf 2 i Grunnloven av 1814, som nektet jøder adgang til riket.

Grunnloven som ble skapt på Eidsvoll i 1814, regnes som liberal og demokratisk sett ut fra sin egen tid. Likevel inneholdt Grunnloven en paragraf som forbød jøder, samt jesuitter og munkeordener å komme inn og oppholde seg i Norge. En av de sentrale begrunnelsene bak forbudet var at den jødiske befolkningen – ifølge eidsvollsmennene – ville organisere seg som en egen politisk makt, og dermed undergrave samfunnsfellesskapet. Forbudet i Grunnloven bygde altså på forestillinger om at jødene var en trussel.

Først i 1851 ble paragrafen opphevet av Stortinget, blant annet etter påtrykk fra dikteren Henrik Wergeland. Også i debattene om opphevelsen av forbudet ble det gitt uttrykk for forestillinger om at jødene representerte en trussel. For eksempel ble det påstått at det ville velte skipslaster med jødiske handelsfolk inn i landet dersom paragrafen ble endret.

En masseinnvandring av jøder fant imidlertid ikke sted. Ifølge en folketelling fra 1875 – 24 år etter at adgangsforbudet ble opphevet – fantes det bare 34 jøder i landet. Fra 1880-årene økte den jødiske innvandringen til Norge noe, og ved århundreskiftet levde det ifølge folketellingen 642 jøder i landet. I 1910 hadde tallet steget til ca. 1000.

Antisemittismen i Norge før 1914

I Norge vokste det ikke frem organiserte antisemittiske partier i andre del av 1800-tallet, slik som i Tyskland og Østerrike. Antisemittismen kom først og fremst til uttrykk i form av negative *forestillinger* om jødene, blant annet i konservative kirkelige miljøer. Den kjente konservative presten J.H. Heuch, som senere ble utnevnt til biskop, fastslo for eksempel i en bok fra 1877 at «den antikristelige Strømning i vore Dage for en væsentlig del er af jødisk Oprindelse [...]». Årsaken til dette var ifølge Heuch at jødene nærret et «uudslukkelig Had» til kristendommen. Her ble altså jødene holdt ansvarlige for at religionens stilling i samfunnet var blitt svekket.

Et annet eksempel som tydelig viser at antisemittiske forestillinger hadde en viss oppslutning i det norske samfunnet, er presseomtaket av boken *Jøder og Gojim* (1910). Boken var skrevet av høyesterettsadvokaten Eivind Saxlund, som hentet inspirasjon fra antisemittiske forfattere i Tyskland. Saxlunds bok – som fremstilte jødene som en rotløs og parasittisk «rase» – fikk i all hovedsak positive anmeldelser i norsk presse. Boken ble fremstilt som et opplysningskrift som presenterte «saklig» informasjon.

Antisemittismen i mellomkrigstiden (1918–1940)

Under og rett etter første verdenskrig ble antisemittisk konspirasjonstenkning spredt i masseomfang i Europa. I Norge var mellomkrigstiden preget av politisk radikaliserings, kriser og sosiale konflikter. I dette samfunnsklimaet fikk antisemittiske tenkemåter økt grobunn.

Antisemittiske konspirasjonsforestillinger kom i denne perioden regelmessig til uttrykk i den etablerte norske offentligheten. En utbredt oppfatning, som ble formidlet både gjennom populærlitteraturen og i pressen, var at bolsjevikrevolusjonen var forårsaket av en jødisk sammensvergelse. I bondepressen og vittighetspressen ble jødene også koplet til den internasjonale kapitalismen og identifisert med generell umoral. I avisen *Nationen* – som var det landsdekkende organet for Bondepartiet (forløperen for det som i dag er Senterpartiet), het det for eksempel i en lederartikkel fra 1923 at en stor «jødebevægelse» var i ferd med å ta «strupetak på Europa». Det fantes også enkelte tidsskrifter og enkeltpersoner som gjorde kampen mot jødene til sin sentrale politiske kampsak. Et eksempel er Mikal Syltens tidsskrift *Nasjonalt Tidsskrift*, som utkom månedlig mellom 1916 og 1945. Sylten og publikasjonene hans fikk imidlertid lite gjennomslag.

En debatt som særlig bidro til å aktivere antisemittismen i mellomkrigstiden, var spørsmålet om forbud mot schächting – jødernes rituelle slaktemåte. Under debattene om forbudet kom antisemittiske og fremmedfiendtlige uttalelser til uttrykk både i pressen og blant representantene på Stortinget. Jødene ble fremstilt som barbarer som utførte grusomme og «unorske» religiøse orgier, og som søkte å kneble debatten ved hjelp av sin påståtte pengemakt. I 1929 vedtok til slutt Stortinget en lov mot schächting, med 88 mot 21 stemmer.

I 1930-årene flyktet mange jøder fra det nazistiske Tyskland. En del av dem kom til Norge. Innenfor embetsverket ble det uttrykt bekymring for at Norge sto overfor en «invasjon» av jøder. I den konservative pressen og bondepressen ble også den antisemittiske politikken i Tyskland møtt med forståelse. Etter at nazistene lanserte en landsomfattende boikott av jødiske forretninger i april 1933, advarte *Aftenposten* på lederplass mot det avisen karakteriserte som en «forsterket jødesympati ute i verden».

Nasjonal Samling og antisemittismen

Under okkupasjonen ble det norske fascistiske partiet Nasjonal Samling (NS) direkte involvert i arrestasjonene og deportasjonene av de norske jødene. Før okkupasjonen var NS en marginal politisk organisasjon, men det er likevel på sin plass å redegjøre kort for antisemittismens betydning i partiet.

Nasjonal Samling ble stiftet i 1933. De første årene etter stiftelsen var partiet politisk sammensatt og besto av alt fra konservative kristne til erklærte nazister. Fra midten av 1930-årene fikk antisemittiske konspirasjonsforestillinger en stadig mer sentral plass i partiets verdensbilde. Da Norge ble invadert 9. april 1940, var forestillingen om at det fantes en verdensomspennende jødisk sammensvergelse et helt sentralt element i NS-propagandaen. Partiet påsto at jødene hadde stått bak bolsjevikrevolusjonen i Russland, at de behersket pengemakten, at de kontrollerte verdenspressen og at de arbeidet for å bryte ned etablerte moralske normer.

25. september 1940 besluttet den tyske okkupasjonsmakten at NS skulle gjøres til en del av statsmakten. Det ble dannet et NS-dominert statsråd – og senere en NS-regjering – under tysk kontroll. Partiet brukte posisjonen til å spre antisemittisk propaganda, og ble også involvert i den antisemittiske politikken. Nasjonal Samling tok blant annet selv initiativ til å gjeninnføre den såkalte «jødeparagrafen» i Grunnloven, og sentrale NS-medlemmer samarbeidet tett med den tyske okkupasjonsmakten under arrestasjonene og deportasjonene av jødene høsten 1942. Partiets antisemittiske ideologi fikk altså fatale virkninger.

OPPGAVER

- Grunnloven av 1814 inneholdt en paragraf som nektet jøder adgang til riket. Hvordan begrunnet Eidsvollmennene denne paragrafen?
- Hva kjennetegnet antisemittismen i Norge i mellomkrigstiden (1918–1940)?
- Hvilken rolle spilte antisemittismen i fascistpartiet Nasjonal Samling?
- I antisemittismeforskningen brukes av og til uttrykket «antisemittisme uten jøder». Kan dette uttrykket brukes om den norske antisemittismen før krigen? Drøft.